

گفتان کاوی انتقادی سفرنامه‌های منتخب ایرانی

در آینه‌ی رویکرد فرکلاف و ون دایک

شازده حمام

خاطرات حاج سیاح

صفیر سیمرغ

اصفهان نصف جهان

www.ketab.ir

تألیف و گردآوری:

مژگان دیباج

دکترای زبان و ادبیات فارسی

سرشناسه	دیباچ، مژگان، ۱۳۵۰-
عنوان و نام پدیدآور	گفتمان کاوی انتقادی سفرنامه های منتخب ایرانی (در آینه رویکرد فرکلاف و ون دایک)/ تألیف و گردآوری مژگان دیباچ.
مشخصات نشر	تهران: انتشارات استاد شهریار، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	چهارده، ۳۷۰ص.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۷۵۷۷-۴۰-۲
وضعیت فهرست نویسی	قیفا
موضوع	سفرنامه های ایرانی -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد
موضوع	فرکلاف، نورمن، ۱۹۴۱ - م. -- دیدگاه درباره گفتمان انتقادی
موضوع	دایک، تون ا. وان، ۱۹۴۳ - م. -- دیدگاه درباره گفتمان انتقادی
موضوع	گفتمان انتقادی
ردبندی کنگره	DSR۱۴۸۱
ردبندی دیویی	۹۵۵/۰۸۴۴۰۴۲
شماره کتابشناسی ملی	۸۵۰۷۷۸۵

گفتمان کاوی انتقادی سفرنامه های منتخب ایرانی

نویسنده	مژگان دیباچ
ناشر	استاد شهریار
چاپ و صحافی	نسیم
شمارگان	۱۰۰۰ نسخه
نوبت چاپ	اول - ۱۴۰۰
قیمت	۱۲۹ هزار تومان
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۷۵۷۷-۴۰-۲

نشانی: تهران، خیابان مطهری، خیابان فجر، کوچه شهید نظری، پلاک ۳۶، واحد ۶

تلفن تماس: ۰۲۱-۸۸۸۳۱۰۶۵ و ۰۲۱-۸۸۸۳۶۸۷۲

همراه: ۰۹۱۲۲۱۷۷۱۷۶

Email: norooz1347@yahoo.com

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

سفرنامه‌ها که گاه با فرم و محتوای هنرمندانه و اندیشمندانه خود، ممکن است نمونه‌های برجسته و قابل تأملی از انواع ادبی قلمداد شوند، در بیشتر موارد، اسناد مهم ادبی، تاریخی و اجتماعی بی‌بدیلی هستند و با رویکردهای گوناگون، می‌توان به بررسی و تحلیل آنها پرداخت. مطمئناً از سفرنامه ناصر خسرو گرفته تا رحله ابن بطوطه تا صفر سیمرغ محمدعلی اسلامی ندوشن، هر کدام گوهر گران‌ارجی هستند که ما را با جنبه‌های گونه‌گون و رنگرنگ اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی زندگی در دیگر شهرها و کشورهای جهان آشنا می‌کنند و البته هر قدر که مسافر، از بینش و معرفت والاتری برخوردار باشد، دستاورد سفرش نیز ژرف‌تر و آموزنده‌تر و مانا تر خواهد بود. کافی است توصیف شگفت‌انگیز استاد اسلامی ندوشن از اصفهان یا شهرهای ایتالیا را بخوانیم و بدانیم که بیننده تا بیننده و جهانگرد تا جهانگرد چه مایه با هم تفاوت و تمایز دارند.

از آنجا که این دسته از آثار از تحولات اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و ایدئولوژیک، تأثیر مستقیم گرفته و متقابلاً بر آنها نیز تأثیر نهاده‌اند، می‌توان آنها را با رویکرد گفتمان‌کاوی انتقادی نیز بازخوانی کرد. این نوع بررسی بر روی سفرنامه‌ها از اواسط دهه ۱۹۹۰ آغاز و متداول شده است. پیشرفت تکنولوژی و تأثیر برجسته آن بر ابعاد مختلف زندگی، سبب شده که امروزه سفرنامه‌نویسی به منزله شیوه آگاه ساختن خوانندگان از سرزمین‌ها و مردمان دیگر، جای خود را به گزارش‌های مصور و روزآمد تلویزیونی و اینترنتی دهد و سفرنامه‌ها صرفاً ابزاری برای آگاهی یافتن از تجربه شخصی مسافر به شمار آید و تا حدی، از اثرگذاری اجتماعی آنها کاسته شود. با توجه به این موضوع، پژوهش‌های گفتمان‌کاوی می‌تواند در برطرف کردن این نقیصه و تغییر جهت دیدگاه به این نوع ادبی به‌کار گرفته شود و تا حدی غیرمستقیم به بهبود سبک و شیوه سفرنامه‌نویسی و تغییر گفتمان آنها نیز کمک کند.

با توجه به اهمیت این مسأله، بررسی چهار سفرنامه مهم با رویکرد گفتمان‌کاوی انتقادی، به عنوان موضوع رساله دوره دکتری در دانشگاه خوارزمی، نخستین مؤسسه آموزش عالی کشور، توجه سرکار خانم مژگان دیباج را جلب کرد و ایشان با دقت علمی و تلاشی شایسته بدان همت گمارد و حق مطلب را به گواهی استادان مشاور و داور، چنانکه باید و شاید ادا کرد و شاهد این مدعا، انتشار چهار مقاله علمی پژوهشی از این رساله تا کنون است. مژگان بانو در سامان بخشیدن به این پژوهش، با مشکلات قابل توجهی روبه‌رو شد؛ از جمله: وجود ابهام در ترجمه‌های فارسی مقالات فرکلاف و دشواری فهم جزئیات الگوی سه سطحی گفتمان‌کاوی انتقادی (توصیف، تفسیر و تبیین)، دشواری بررسی و استخراج دقیق موارد و شواهد زبانشناختی از متون که در سطح توصیف و تفسیر باید بدان پرداخته می‌شد، لزوم بهره‌گیری از یک گروه زبانشناس، روان‌شناس و جامعه‌شناس و متخصصان حوزه ادبیات به دلیل بینامتنی و چندرشته‌ای بودن رویکرد فرکلاف، که البته این امر به

ویژه به دلیل فقدان روحیه کار گروهی و تعصب برخی از بزرگواران نسبت به حوزه تخصصی‌شان به سختی امکان‌پذیر بود. از دیگر مشکلات پیش روی، ابهام نسبی در دریافت کامل ایدئولوژی نویسندگان متون منتخب به دلیل خودسانسوری‌های ناشی از ملاحظات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی از جمله رودریاستی، ترس، محافظه‌کاری، تعارفات بی‌مورد، ممیزی و ... بود. با وجود تمام این مشکلات و محدودیتها، خانم دیباج با پشتکار، دقت و ظرافت ذاتی اصفهانی خویش، توانست از آنچه بر عهده گرفته بود، گزارش و نقد درست و دقیقی ارائه کند و خود با مطالعه این کتاب مستطاب، به صدق دعوی نگارنده پی خواهید برد.

باری، در این چند سال که افتخار تدریس در دانشگاه خوارزمی را یافته‌ام، همیشه از دانشجویان اصفهانی خود، خاطره‌هایی بسیار ماندگار، شیرین و تابناک داشته‌ام. گویی نوعی فرزاندگی، ریشه‌داری، ادب، فرهیختگی، سخت‌کوشی و کرامت در آنان نهادینه شده و تبلور یافته‌است که خاص خطه نیمه جهان است و بس. گویی نفس کشیدن در سرزمین تاریخی، افسانه‌ای و اهورایی سی‌وسه پل و مسجد شیخ لطف‌الله و عالی قاپو و صائب و جمالزاده و کسایی و فرشچیان و تاج، خلق و خوی آنان را برای همیشه معطر و منور کرده است.

چند سال پیش که مدیر انجمن دوستداران حافظ دفتر تهران بودم، گاه دوستان را برای کوهپیمایی و حافظ‌خوانی در دل طبیعت فرامی‌خواندیم و شگفتا که این مژگان بانو، چنان عشق و همت والا و بی‌بدیلی داشت که طوری از اصفهان حرکت می‌کرد که ساعت پنج پگاهنگام در دامنه دربند یا درکه تهران، آمده بود و آماده! و من از همایون دانستم که ایشان در تمام سویه‌های کار و زندگی و تحصیل و تدریس، اینچنین پایدار و پویاست و بعدها که این رساله ارجمند را به فرجامی بایسته و شایسته رساند، دیدم که اشتباه نکرده‌ام.

برای مژگان بانو، همسر گرانقدرش جناب آقای دکتر دیباجی و دو گلدختر زیبا و هنرمندشان ارنواز و شهناز، آرزوی پدramی و نیکفرجامی دارم و امیدوارم همواره در مسیر دانش‌اندوزی و بینش-افروزی و خواندن و نوشتن، نورافشان باشند و شادان و شکوفان و پاینده و پوینده.

بهادر باقری

تیرماه ۱۴۰۰

عنوان	صفحه
پیشگفتار	هفت
مقدمه مؤلف	نه
فصل نخست: کلیات پژوهش	
۱-۱. مقدمه	۱
۲-۱. بیان مسأله پژوهش	۸
۳-۱. اهمیت و ارزش پژوهش	۱۱
۴-۱. اهداف پژوهش	۱۱
۱-۴-۱. نحوه اجرای مرحله اول (توصیف)	۱۳
۲-۴-۱. نحوه اجرای مرحله دوم (تفسیر)	۱۵
۳-۴-۱. نحوه اجرای مرحله سوم (تبیین)	۱۷
فصل دو: مبانی نظری	
۱-۲. مقدمه	۱۹
۲-۲. اصطلاح شناسی	۱۹
۱-۲-۲. گفتمان	۱۹
۲-۲-۲. گفتمان کاوی	۲۲
۳-۲-۲. گفتمان کاوی انتقادی (رویکرد CDA)	۲۷
۴-۲-۲. ایدئولوژی	۳۵
۵-۲-۲. قدرت	۴۲
۶-۲-۲. سفرنامه	۴۴
۷-۲-۲. خاطره‌نویسی	۴۹
۳-۲. سفرنامه‌نویسی در ایران	۵۰
۱-۳-۲. سفرنامه‌های غیرایرانیان در سفر به ایران	۵۰
۲-۳-۲. سفرنامه‌های ایرانیان در سفر به ایران و جهان	۵۷
۴-۲. معرفی سفرنامه‌های منتخب	۶۱
۱-۴-۲. خاطرات حاج سیاح (دوران خوف و وحشت)	۶۱

۶۳	 ۲-۴-۲. سفرنامه اصفهان، نصف جهان
۶۷	 ۳-۴-۲. سفرنامه صغیر سمرغ
۶۸	 ۴-۴-۲. شازده حمام
فصل سه: تحلیل سفرنامه‌های منتخب	
۷۳	 ۱-۳. مقدمه
۷۳	 ۲-۳. نتایج اجرای مرحله توصیف در آثار منتخب
۷۴	 ۱-۲-۳. سطح واژگان در سفرنامه‌های منتخب
۷۴	 ۱-۱-۲-۳. ارزش‌های تجربی
۱۱۱	 ۲-۲-۳. ارزش‌های رابطه‌ای
۱۱۶	 ۳-۱-۲-۳. ارزش‌های بیانی
۱۲۳	 ۴-۱-۲-۳. ارزش‌های پیوندی
۱۲۹	 ۲-۲-۳. توصیف دستور زبان در سفرنامه‌های منتخب
۱۲۹	 ۱-۲-۲-۳. ارزش‌های تجربی
۱۴۸	 ۲-۲-۲-۳. ارزش‌های رابطه‌ای
۱۵۴	 ۳-۲-۲-۳. ارزش‌های بیانی
۱۵۶	 ۴-۲-۲-۳. ارزش‌های پیوندی
۱۷۱	 ۳-۲-۳. توصیف متن در سفرنامه‌های منتخب
۱۷۱	 ۱-۳-۲-۳. ارزش‌های تجربی
۱۷۷	 ۲-۳-۲-۳. ارزش‌های رابطه‌ای
۱۹۵	 ۳-۳. نتایج اجرای مرحله تفسیر در سفرنامه‌های منتخب
۱۹۵	 ۱-۳-۳. مرحله تفسیر بافت در سفرنامه‌های منتخب
۱۹۵	 ۱-۱-۳-۳. بافت موقعیتی
۲۶۳	 ۲-۱-۳-۳. بافت بینامتنی
۲۷۰	 ۲-۳-۳. مرحله تفسیر متن در سفرنامه‌های منتخب
۲۷۰	 ۱-۲-۳-۳. ظاهر کلام
۲۸۵	 ۲-۲-۳-۳. معنای کلام
۲۹۱	 ۳-۲-۳-۳. انسجام موضوعی

۲۹۵	 ۴-۲-۳-۳. ساختار متن و جان‌مایه
۳۰۰	 ۴-۳. نتایج اجرای مرحله تبیین در سفرنامه‌های منتخب
۳۰۱	 ۱-۴-۳. عوامل اجتماعی تعیین‌کننده گفتمان
۳۰۱	 ۱-۱-۴-۳. سطوح سه‌گانه عوامل اجتماعی تعیین‌کننده گفتمان در خاطرات حاج سیاح
۳۰۸	 ۲-۱-۴-۳. سطوح سه‌گانه عوامل اجتماعی تعیین‌کننده گفتمان در سفرنامه اصفهان، نصف جهان ..
۳۱۳	 ۳-۱-۴-۳. سطوح سه‌گانه عوامل اجتماعی تعیین‌کننده گفتمان در سفرنامه صفیر سیمرغ
۳۱۸	 ۴-۱-۴-۳. سطوح سه‌گانه عوامل اجتماعی تعیین‌کننده گفتمان در خاطرات سازده حمام
۳۲۲	 ۲-۴-۳. تأثیرات اجتماعی گفتمان
۳۲۲	 ۱-۲-۴-۳. سطوح سه‌گانه تأثیرات اجتماعی گفتمان در خاطرات حاج سیاح
۳۲۷	 ۲-۲-۴-۳. سطوح سه‌گانه تأثیرات اجتماعی گفتمان در سفرنامه اصفهان، نصف جهان
۳۳۱	 ۳-۲-۴-۳. سطوح سه‌گانه تأثیرات اجتماعی گفتمان در سفرنامه صفیر سیمرغ
۳۳۵	 ۴-۲-۴-۳. سطوح سه‌گانه تأثیرات اجتماعی گفتمان در خاطرات سازده حمام
فصل چهار: نتیجه‌گیری و پیشنهادها	
۳۴۱	 ۱-۴. بحث و نتیجه‌گیری
۳۵۷	 ۲-۴. پیشنهادها علمی و اجرایی
۳۵۸	 ۳-۴. محدودیت‌ها و پیچیدگی‌های پژوهش
۳۶۳	 منابع و مآخذ
۳۷۱	 فهرست مقالات حاصل از پژوهش